

Een tinnen of zilveren ijsbekertje

H. MOMMAAL-QUISPEL

IN OUDE BOEDELINVENTARISSEN treft men soms woorden en begrippen aan, die tegenwoordig niet meer worden gebruikt en waardoor het moeilijk is zich er een voorstelling van te maken. Zo verging het mij bij het lezen van een boedelbeschrijving van de op 25 juni 1665 te Delft overleden drapenier (lakenbereider), Jean de Momale¹. Onder de huishoudelijke inventaris bevonden zich namelijk 'twee tinnen ijsbekertgens'. Vorm en gebruik van deze bekertjes wekten mijn belangstelling, want een bekertje voor consumptie zou het wel niet zijn. Immers de Italiaanse banketbakker Procopius maakte in 1660 voor het eerst consumptieijs en dat zou in 1665 nog wel niet doorgedrongen zijn tot een Delftse drapenier.

Ik raadpleegde 'Het Woordenboek der Neder-

landsche Taal' en vond daarin: 'een ijsbeker is blijkbaar een koelvat², met een verwijzing naar de Navorscher². Hierin staat dat in de boedelinventaris de dato 1670 van Annetje Jans, volmaeckster (garentwijnster) te Rotterdam een tinnen ijsbekertje voorkwam. Er moest in de richting van koeling gezocht worden. Intussen had ik, na naarstig zoeken in andere boedels, verscheidene vermeldingen van ijsbekertjes gevonden, maar dan in zilver. De vraag bleef echter hoe het voorwerp er moest hebben uitgezien.

Bij een bezoek aan het Rijksmuseum te Amsterdam zag ik een schilderij van Pieter Claesz (afb. 1), waar op een tinnen voorwerp met drie knobels een schuin geplaatst bord gezet was met vruchten erin. Hoewel de catalogus vermeldt dat

Afb. 1

¹ GA Delft, Inv. 1212, 17-7-1665, Weeskamerarchief.

368 ² Navorscher, 5-66c-1855.

het een zoutvat is, meende ik toch hierin mijn ijsbekertje te zien, in de veronderstelling dat dit voorwerp à double usage gebruikt was, zowel voor zout, als met een mengsel van zout en ijs, om te koelen. IJs was in die tijd voorhanden. 's Winters werd het uitgehakt en opgeslagen in ijskelders, die heden ten dage nog op buitenplaatsen te vinden zijn. Ook kwam er ijs als ballast mee vanuit Noorwegen.

Op het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag bekeek ik alle reproducties van stilleven-schilderijen en vond er ongeveer 37 met mijn vermeende ijsbeker, alle met borden erop geplaatst. Indien mijn mening juist was, zou dit een mooie oplossing geweest zijn voor alle tinnen en porseleine borden, die op zoutvaten geplaatst waren in de zogenaamde 'banketjes'.

Toch beviel mij mijn veronderstelling niet geheel. Inmiddels had ik in de archieven zo tegen de 65 vermeldingen van ijsbekers gevonden, die ik rangschikte naar plaats, notaris, beroep van de bezitter, hetgeen vóór en na het ijsbekertje stond en het metaal.

Hoewel ik mij vastgebeten had in mijn veronderstelling van een zoutvat voor twee-ledig gebruik, paste ik op grond van de volgende overwegingen een correctie op mijn zienswijze toe.

1. Ware het ijsbekertje het voorwerp met de drie knobbels, zou het dan niet ijsvaatje geheten hebben?
2. Ijsbekertjes komen zowel in tin als in zilver ook in boedels van eenvoudige lieden voor.
3. Door de kleine ijs-inhoud zou het koeleffect, mede door de geleiding van tin of zilver heel gering geweest zijn.
4. In één boedel wordt gesproken van een zilveren 'zoutvat' met knobbels.
5. In het Museum van Gijn te Dordrecht is in een buitenmuur een gevelsteen, met een zoutvat met knobbels, ingemetseld, met als onderschrift 'Int silver soutvat'.
6. In één boedel komen zelfs zes ijsbekertjes voor, dus te veel voor mijn voorwerp met de knobbels.
7. Bij 65 archief-vermeldingen staan de ijsbekers 15 maal naast zoutvaten en 38 maal

naast of tussen bekere.

8. Twee maal worden de bekere na het ijsbekertje aangeduid met 'nog één', zodat de ijsbekere, zoals de naam tenslotte ook aangeeft, wel een bekervorm zou moeten zijn.

Nog altijd in het duister tastend over de ijsbeker, ontmoette ik Dr. J. A. Brongers, Conservator aan de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort. Daar hij vele schilderijen bekeken had voor zijn publikatie over roemere, was hij geïnteresseerd in mijn onderzoek. Ik liet hem mijn gehele dossier lezen en hij kwam nagenoeg tot dezelfde correcties genoemd in de 8 punten.

Hij deed mij echter een nieuwe zienswijze aan de hand. In zijn bezit was namelijk een zeventiende eeuwse toverboek 'Het natuurlijk toverboek of nieuw speeltoneel der konsten'³.

Daarin staat het volgende trucje: 'Om een beker van ijs te maken'. Men neemt dan een gladde zilveren of tinnen beker, in de welke men sneeuw en sout doet, die zet men in een pot met water tot boven aan de rand, ondertusschen roerd men het sout met de sneeuw onder malkander, onderwijl als dit geschied soo begint het ijs rondom buyten de beter te groeyen, ja soo dik, dat men daar fatsoenlijk uyt kan drinken, als men de selvige van den tinnen of zilveren beeker heeft losgemaakt, door de vorige compositie daar uyt te gieten en door warm of heet water daar in te storten'.

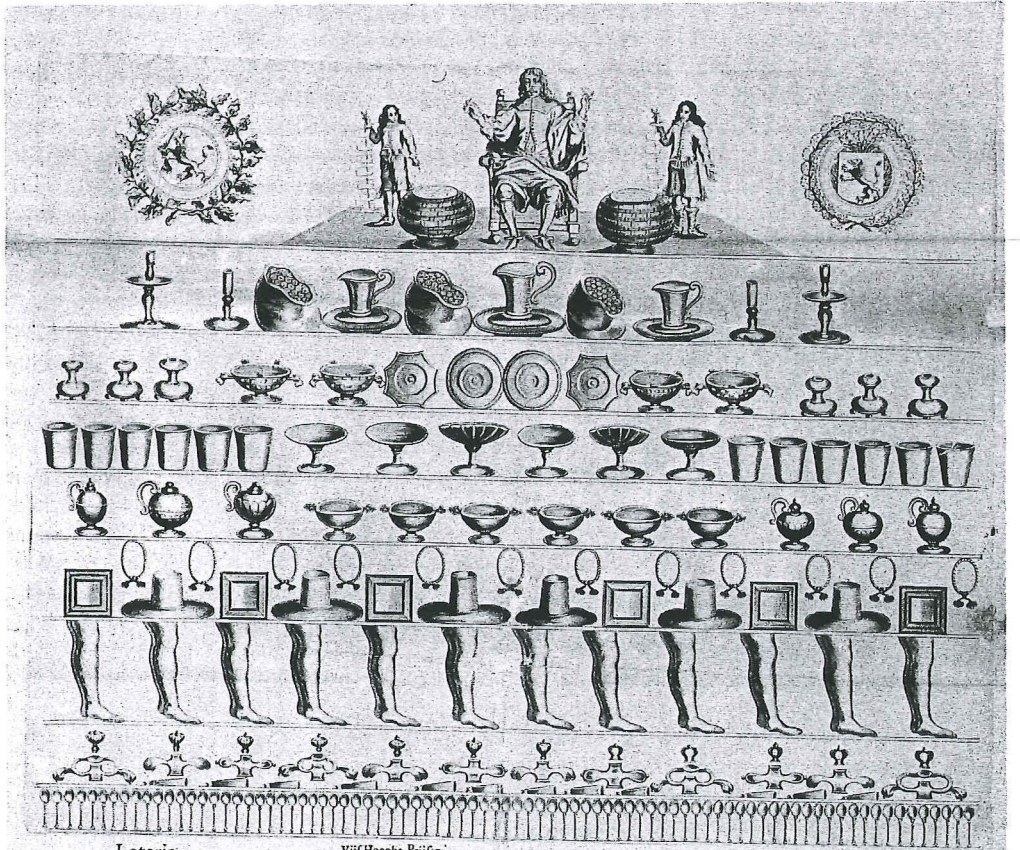
Voor deze truc is maar één soort bekertje te gebruiken, het moet conisch zijn, zonder voet of standring en zonder versieringen of graveringen, derhalve een eenvoudige vorm van gemakkelijk uit het ijs te kunnen worden losgemaakt.

In oude tijden, toen er nog niet zo veel afleiding was als tegenwoordig, kwamen de mensen meer bij elkaar en werden in de huiselijke kring meer spelletjes en tovertrucs gedaan.

Zou het nu mogelijk zijn dat de volksmond dit heel eenvoudige tinnen of zilveren bekertje, dat alleen geschikt was om deze tovertruc te doen slagen, het ijsbekertje is gaan noemen?

Niet volledig gelukkig met deze oplossing bleef ik boedels doornemen, echter zonder daadwerkelijk een oplossing te vinden. Nu had ik het

³ Simon Witgeest, *Het Natuurlijke toverboek of nieuw speeltoneel der Konsten*, Amsterdam 1686.

Loterie,
Van der Lotte des Stuyvers den Inlegh.
Vor het Arm Kinder-Huys
der Stadt Hall.

De Lotte van de Stuyvers den Inlegh... (Detailed text describing the lottery rules, prizes, and drawing process.)

Vijf Hooghe-Prijen.

De Vijf Hooghe-Prijen... (List of five high prizes with their respective values and descriptions.)

De Lotte van de Stuyvers den Inlegh.

De Lotte van de Stuyvers den Inlegh... (Detailed text describing the lottery rules, prizes, and drawing process.)

De Lotte van de Stuyvers den Inlegh.

De Lotte van de Stuyvers den Inlegh... (Detailed text describing the lottery rules, prizes, and drawing process.)

Conditien ende Articulen waer naer een yeprijcken hem in de Lotte sal hebben te Heugden.

Conditien ende Articulen waer naer een yeprijcken hem in de Lotte sal hebben te Heugden... (List of conditions and articles for the lottery.)

Conditien ende Articulen waer naer een yeprijcken hem in de Lotte sal hebben te Heugden.

Conditien ende Articulen waer naer een yeprijcken hem in de Lotte sal hebben te Heugden... (List of conditions and articles for the lottery.)

Conditien ende Articulen waer naer een yeprijcken hem in de Lotte sal hebben te Heugden.

Conditien ende Articulen waer naer een yeprijcken hem in de Lotte sal hebben te Heugden... (List of conditions and articles for the lottery.)

Conditien ende Articulen waer naer een yeprijcken hem in de Lotte sal hebben te Heugden.

Conditien ende Articulen waer naer een yeprijcken hem in de Lotte sal hebben te Heugden... (List of conditions and articles for the lottery.)

Loterie, Van yder Lot ses Stuyvers den inlegh. Voor het Arm Kinder-Huys der Stadt Hullt.

Blijft Burgemeester ende Schepenen der Stadt Hullt / maecten by desen keuvelick / alsoo de Wapen-vaders van het Arme-Idooghuis den haer ho: W:o: Heeren Staten Generael der vereenigde Nederlanden verzoont hebben de waere pteente ende dagelijckes Arceffende lasten werden in seler huys daer toe aen de selve gejoint by het gemeene Landt / sulcks haer onderhouit nu ongelijck meer als bevoers particuliere blyffert worden komt te kosten / edoch sulcks geschiet sijnde niet allere omme de selve werken in goede discipline en ydtere te doen opzichten maer wel besondertelijck dat het selve geschieden soude inde bysede haeren daer toe van meer gemelt haer ho: W:o: gheimpereert & oop tot oprechticheit van eere Loterie / welck & oop is luydende als volgt.

De Staten Generael der vereenigde Nederlanden / allen den genen die desen sullen sien ofte hooien lesen saluyt / Doen te weten dat wy nu hangen hebben d' oomroegde supplicatie aen ons gepresenteert vut de natie en van wegen de vaders ende vromen van het Arme-Idooghuis bur-gerhuys der Stadt Hullt: inhoudende dat sy mit de groote Armoede van het Idoghuis gerooijpucht waren gewoonden naar bequame middelen te bespreken tot onderstant ende supporte van de vermeerende lasten ende al te erpindient besit geoordeelt op te recht een Loterie waer toe sy supplianten haer hebben geaddresseert aen de Magistraet der voornoemde Stadt Hullt / ende met der selver goet vanden op eerelijcke ende gewoonlycke con- ditionen te selve te doen alsoo vast gestelt / maer alsoo sulcks niet en vermoecht te geschieden sonder speciaal & oop: baden de supplianten dat onse goede gelyste mochte wesen het voorsj & oop: ten behoude van het voornoemde Arme-Idooghuis; in behooijlicheit sijnre te laten desesclieren / welken ongenemmerick / soo ist dat wy de supplianten geconsenteert / geaccordeert en geoordeert hebben / gelyck wy hun consentieren / accorderen en ocrapereert by desen het aprecht van de voorsj Loterie / ten behoude van het voorn: Arme-Idooghuis: ende dat onder en op soodanige eerlijcke conditien als by te voorsj Magistraet sullen werden vast gestelt / waerom wy lasten ende bevelen allen ende een pegetijcken die dit eenigstus aengaen sal: te selve niet allere te geboogen ende gebengen / nemaer hun daer niet ydtere te regule- ren sonder oppositie ofte verbindinge daer inne te doen ofte te laten ghe- schieden noch oock te verooslaechen / want wy sulcks bevoonden hebben sa te behooren / gegeven onder onsen Carrette parappure ende de Signature van onsen Orisclit / in den hage op den xxij. Septembere 1659. Was ge- parappureert: J: Schulerbaogh. W. laeger stonere & Ghomantie van de hooghemelt heeren Staten generael / Was ondertepchere N. Wapstij sijnre bevelen met het Segel van haer hog: W:og: in rooden Wapstij oerdracht met Wit papier.

**Conditiën ende Articulen waer naer een yege-
lijcken hem in dese Loterie sal hebben te Reguleren, soo in 't in-
leggen der Loten als in 't genieten der Prijzen.**

Inden eersten, wiens naeme aldereerst ende laest wygeroeken wort, sullen yder winnen ende ontfangen een Sout-waerwegende ses oncen, waerdigh met Fatsoen viertien gulden, en Fal daer eenigh Prijs by sal doe mede genieten.

Vijf Hooghe-Prijzen.

Voorden eersten Hooghen Prijs, sal te winnen sijn een schoon Silver-lamp, ende Kanne, wegende xxij. oncen, waerdigh met Fatsoen vijftien gulden, daer nevens in gelde vijftien gulden, maekende t' saemen een d' ses Gulden.

Voorden tweeden Hooghen-Prijs, sal te winnen sijn een gelyck Silver-lamp ende Kanne, wegende xxij. oncen, waerdigh met Fatsoen vier hondert gulden, en d' hondert gulden aen gelde, maekende t' saemen seven hondert gulden.

Voorden derten Hooghen-prijs, sal te winnen sijn een Silver-lamp ende Kanne wegende lxxxvij. oncen, waerdigh met fatsoen drie hondert gulden, en twee hondert gulden in gelde, maekende t' saemen vijf hondert gulden.

Voorden vierden Hooghen Prijs, sal te winnen sijn twee Silvere-kandelaers met Baexken ende snuyter, wegende lxxx oncen, waerdigh met fatsoen twee hondert vijftigh gulden, en hondert vijftigh gulden in gelde, maekende t' saemen vier hondert gulden.

Voorden vijften Hooghen Prijs, sal te winnen sijn twee Silvere Flambes een wegende lvi. oncen t' saemen waerdigh met Fatsoen twee hondert gulden en twee hondert gulden in gelde, t' saemen drie hondert gulden.

Boven dese voorzj vijf Capitaale Prijzen, sullen noch in dese Loterie ghewonnen werden dese na-volgende Prijzen.

Eerst vier Silvere Confooren, in vier Prijzen, yder wegende xxvij. oncen, waerdigh met Fatsoen yder een hondert gulden. iij. Prijzen.

Vier Silvere Schenck-Taljooren, in ghelijck in iij. Prijzen, yder wegende xij. oncen, waerdigh met Fatsoen, yder vijftien gulden. iij. Prijs.

Ses Silvere Soutvaten, in ses Prijzen, yder wegende xiiij. oncen, waerdigh met Fatsoen vijftigh gulden. vi. Prijs.

Ses Silvere Bekers, in ses Prijzen, yder wegende xij. oncen, waerdigh met Fatsoen twee-euvertigh gulden. vi. Prijzen.

Ses Silvere Schalen in ses Prijzen, yder wegende xiiij. oncen, waerdigh met Fatsoen vijftigh Gulden. vi. Prijs.

Ses Silvere Commen in ses Prijzen, yder wegende seven oncen, waerdigh met fatsoen vijftien gulden. vi. Prijs.

Ses Silvere Moltart-Potten met lepels in ses Prijzen, yder waerdigh met Fatsoen vijftien gulden. vi. Prijs.

Twael Silvere Ys-bekers, yder wegende v. en half once, waerdigh met Fatsoen twintigh gulden. xij. Prijs.

Twee hondert Silvere Lepels, yder waerdigh met Fatsoen vijftien gulden. cc. Prijs.

Twael Silvere Gevesten op 't Nieuwste Fatsoen, met haer toebehoren, yder waerdigh sesendertigh gulden. xij. Prijs.

Twael Gonde en Silvere Hoet-banden, yder waerdigh acht en negentigh gulden. xij. Prijs.

Ses groote schoone Spiegels, yder waerdigh vijftien gulden. vi. Prijs.

Ses Castoor-hoeden, yder waerdigh ses-endertigh gulden. vi. Prijs.

Twael paer syde-kouffens, yder waerdigh vijftien gulden. xij. Prijs.

Soo wie de meeste Loten inlegh in 't Particulier, sonder yemants medellat, t'ly met belloten Missiven ofte andersins by openbare aenteyckeninghe, die sal daer mede winnen een Silver-Schavor, wegende xiiij. oncen, waerdigh met Fatsoen vijftigh Gulden.

Item, soo wie de meeste Loten inlegh par Compagnie, t'ly met belloten Missive of andersins by openlijcke aenteyckeninghe, die sal daer mede winnen twael Silvere Lepels, yder waerdigh met fatsoen vijftien Gulden.

Item soo wie ses Loten inlegh sal een Lot toe hebben, alsoo dat men voor ses Loten inlegh leven loten sal hebben, en soo voort.

Item soo wie vijftien wintigh Loten inlegh, sal boven t' sevende baetlot noch hebben twee loten meer, maekende t' saemen eenendertigh loten, en soo voort.

Item soo wie inlegh twee hondert gulden, die sal boven de baetloten noch verrent werden met een Silvere-Schale, wegende seven oncen, waerdigh met Fatsoen vijftien gulden.

Item soo wie inlegh twee hondert gulden, inlegh noch eenigh hondert Gulden, die sal boven de baet-loten ende Silvere-Schale genieten van yder hondert gulden boven de voortz twee hondert gulden, een Silvere Moltart-Pot, wegende vier oncen, waerdigh met het Fatsoen veertien Gulden, des sal sulck ghehouden sijn aen de Col-lecteurs bekent te maeken, omme de selve vereeninghe te doen ver- tallen.

De Collecteurs deser Loterie sijn verobygeert goet ende pertinent Register vande Inteyckeninge onder hun gedaen werdende te houden, ende Contant Geldt by de Inteyckeninghe te Ontfangen, met specificatie van naem toenaem ende woonplaece, welck originel register met de ingeteyckende Penningen by heden ghewonden werden ter maniege aen de Commissarissen deser Loterie over te senden behoudens daer van dubbel onder hun houdende, ende sullen over haere moeyten ende debvoiren ghenieten eene schelling van yder pont vlamms, sullen oock voor alle perfoonen die fy laten inteyckenen moeten verantwoorden ende daer vooren genieten soo danige Prijzen als op de defaillanten name, waer voren fy heden de penninghen betaelt hebben ynt komen ende getrocken sal werden.

Item of in de selve Loterie eenigh Prijzen bevonden werden meerder gewichte in Silver te wegen als bier vooren ghedeclareert, sullen de win- ners van dien ghewonden sijn de waerde vande exereffentie te vergoeden ende wedronnuyt te keeren, soo oock die van minder gewichte bevon- den werden sullen by de Commissarissen deser Loterie in ghelijck met gelt ghelupleert ende vergoet werden.

De Commissarissen deser Loterie noman aen t'haren koste een yder Collecteur te senden een Lyfse vande yst ghetrockene Prijzen, nevens soo danige Prijzen die ghetrocken sullen sijn met de penninghen by hun overghebracht, welke Collecteurs ghewonden werden ende Com- missarissen over te senden behoerlijck acquit vande overleveringhe der selve Prijzen, t' haerder ontlaedinghe.

Item en sullen de Commissarissen deser Loterie niet vermoghen eenigh Loten van weghen den boven verhaelden Armea ofte Arme Weesen inleghen teea profite van dien, ofte andersins.

Ende ten eynde dese Loterie gheschieden magh in alle oprechticheit, soo verobygeren Magistraet ende Commissarissen van dese Loterie hun sel- ve alle voorzorge ten selven effete te sullen dragen, ende sal het uytrecken gheschieden ten overstaen van Burge-meester ende Schepenen deser stede.

Men sal moghen inleghen in dese Loterie tot ultima Meje een dorst ses hondert een en t' selich, om vanden yst al alles ghereede te maecten tot het uytrecken van dese Loterie, t' welck gheschieden sal half Juny daer een volghende, ofte soo veel eer als de volckshuynghe is, oock des noech langher, tot dat de selve sal verrocken ende afgheden sijn, ten ware sulckx door merckelijcke defectien van Loten woele ingheschiet werden.

Dese Prijzen sullen werden ghemaect van goet spoens-silver, op de heure van Middellburgh in Zeelande.

De verhoeninghen van alle de Prijzen gheschiedt in een Cassie kameynde voor het Stad-huys binnen Hullt.

Aldus gherecol-
certien O'ghob
ende was onde
My
van Hullt

Ghedrukt tot Vlissinghe. Door last van de Heeren Balliu,
Burgemeester, ende Schepenen der voornoemde Stadt
Hullt, by Jacob Pick, Ordinaris Stads-druc-
ker woonende op de Beurs, Anno 1660.

voorrecht de heer D. C. J. Bevaart uit Den Haag te leren kennen, die terwille van saaywerkers het gehele archief van de zeventiende-eeuwse Weeskamer in Delft doornam. Daar hij mijn interesse in ijsbekertjes kende, keek hij en passant ook daar naar.

Op een bepaald moment kon hij mij berichten een ijsbeker met schilden gevonden te hebben ⁴.

Met deze vondst viel ook mijn laatste theorie volkomen in duigen, daar zoals gezegd alleen gladde bekers voor de tovertruc gebruikt konden worden.

Weer moest ik opnieuw beginnen. De gedachte kwam bij mij op of er niet een oppervlakte-behandeling op het zilver was toegepast, die het aanzien van ijs gegeven had, zoals bijvoorbeeld een ijsglas dat ik in een boedel van 1627 vond. Zowel mevrouw Th. M. Duyvené-de Wit Klinkhamer, als medewerkers van het Fries Museum verzekerden mij dat in de zeventiende eeuw zo'n oppervlakte-behandeling niet werd toegepast.

Bleef mij nu alleen een toevalstreffer van een alias voor een ijsbekertje. En zie dezelfde heer Bevaart kon mij het volgende melden: In de boedelinventaris van Za. Cornelis Corff, caescooper te Delft, worden onder het zilverwerk 'twee silvere ijsbeeckertgens vermeld ⁵. Op het einde van de boedelbeschrijving staat een afrekening voor het zilver dat de Delftse zilversmid Jacob Dircksen Stolck, wonende op de Markt uit de nalatenschap kocht. Uit het volgende schema

blijkt dat de zilversmid Stolck, die ter dege op de hoogte moet zijn geweest met de benamingen

van zilveren voorwerpen, het ijsbekertje synoniem stelde met het veldbekertje. En zo had uiteindelijk een medewerker van de Firma Premsla en Hamburger te Amsterdam gelijk toen hij mij, bij navraag naar ijsbekertjes antwoordde: 'Ach, Mevrouw, ze zullen ze mee genomen hebben voor het koek en zopie'.

Het was dus een klein bekertje dat men in de zak stak om buitenshuis in het veld of op het ijs te gebruiken om een slokje te nemen.

In de archieven zijn ook vermeldingen gevonden van veltbepers, zoals te Delft in de boedelinventaris Inv 1934 anno 1-2-1661 van Za. Johan Ooms te weten:

een ronde veltbeecker weegende 6 oncen
3.engels en een veltbeecker met jacht(tafreel)
weecht 2 oncen 10 engels.

Om zich een voorstelling te kunnen maken van een ijsbekertje, kwam een loterij-prent uit 1660 van de stad Hulst te hulp (*afb.* 2).

Deze prent hing in 1976 op de tentoonstelling van 'Kinderzorg in Zeeland' in het Rijksarchief in Zeeland te Middelburg.

Op deze prent correspondeert de ondergeschreven tekst met de bovengeplaatste afbeeldingen. Alleen de zilveren bekers en de ijsbepers vallen onder één tekening. Het verschil is te vinden in het gewicht. Een beker weegt namelijk 12 oncen en een ijsbeker slechts 5 en half oncen, zodat we mogen aannemen dat een ijsbekertje of veldbekertje een klein zilveren bekertje was.

Met deze vaststelling eindigde voor mij een boeiend onderzoek naar een voorwerp dat slechts bij naam bekend was.

⁴ GA Delft, Weeskamerarchief, Inv. 722, anno 1683.

⁵ GA Delft, Weeskamerarchief, Inv. 364, 9-11-1657.

⁶ GA Delft, Weeskamerarchief, Inv. 1934, 1-2-1661.

boedelbeschrijving
een grooten silveren beecker
twee silvere ijsbeeckertgens
een silvere kelckgen
twaelf silvere lepenen
etc. etc.

afrekening voor van Stolck
1 beecker
2 velt beeckers
1 kelckge
6 lepele
6 lepele
etc. etc.